

“Η διδασκαλία του κοντραμπάσου στην Ελλάδα. Μια ματιά στο χθες, ένα παράθυρο στο αύριο”

/ [Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός](#)

Δρ.μαγ. Ευγένιος Πολίτης,

επίκουρος καθηγητής Τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης

Η ιστορία του κοντραμπάσου, μέλους της οικογένειας των έγχορδων τοξοτών οργάνων: βιολί, βιόλα, βιολοντσέλο, ξεπερνά τα πεντακόσια χρόνια. Η κατασκευή οργάνων από σημαντικούς οργανοποιούς του 16ου και 17ου αιώνα, η ίδρυση των πρώτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (Conservatoires, Academies), η εξέλιξη της ορχήστρας και η εμφάνιση των πρώτων σολίστ του οργάνου κατά τον 18ο και 19ο αιώνα που συνέθεσαν και εκτέλεσαν οι ίδιοι τα έργα τους, επέκτειναν και πρόβαλλαν τις τεχνικές και ηχητικές του δυνατότητες, αναπτύσσοντας παράλληλα την απαραίτητη διδακτική μεθοδολογία (Planyanvsky, 2 1984). Η

διατήρηση, υποστήριξη και η ηχητική ενίσχυση της αρμονικής βάσης και των ρυθμικών σχημάτων (μοτίβων και θεμάτων) εκφράζεται στη φύση της κατασκευής του, μια επιταγή που κατέστησε το κοντραμπάσο απαραίτητο στα περισσότερα είδη της μουσικής (εκκλησιαστικής, συμφωνικής, ορχηστρικής, παραδοσιακής και τζαζ). Η σολιστική του διάσταση άρχισε να γίνεται αισθητή από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, καθώς διευρύνθηκε ο αριθμός των συνθετών που επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στη μορφή του κονσέρτου, στη μουσική δωματίου και σε δεξιοτεχνικά έργα. Τον 20ο αιώνα, η συστηματοποίηση και η εισαγωγή των προγραμμάτων σπουδών στα πανεπιστήμια της Ευρώπης και της Αμερικής, όπως και η ίδρυση οργανισμών και φορέων με σκοπό την μελέτη και την έρευνα γύρω από το κοντραμπάσο, τεκμηριώνουν την καθιέρωσή του ως όργανο που αξίζει να αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη σοβαρότητα.

Τον Μάρτιο του 1929 ιδρύθηκε στη Λειψία της Γερμανίας η πρώτη στα διεθνή χρονικά Ομοσπονδία Κοντραμπασιστών “Der Kontrabassisten – Bund”. Το 1933 το πρώτο Κουαρτέτο Κοντραμπάσων, αυτό της Φιλαρμονικής του Βερολίνου, κάνει το ντεπούτο του με το πρώτο πρωτότυπο έργο την Σουίτα για τέσσερα κοντραμπάσα, γραμμένο το 1932 από τον βιολίστα της Φιλαρμονικής του Βερολίνου, Bernhard Alt.

Το 1967 ο βιρτουόζος κοντραμπασίστας Gary Karr (1942) ιδρύει στην Αμερική την “International Society of Bassists” (Planyavsky, 2 1984). Διοργανώνει σεμινάρια, διαγωνισμούς, προάγει την έρευνα με αντικείμενο το κοντραμπάσο, εκδίδει το περιοδικό “Bass World” και προσφάτως προσφέρει διαδικτυακή πρόσβαση στην “George Vance Online Resource Library”, στα -δισεπαρμένα σε περίπου 40 χώρες- 3.000 μέλη της. Το 1969, με όριο ηλικίας τα 35 χρόνια, διεξήχθη στην Γενεύη ο Α΄ διεθνής διαγωνισμός με την συμμετοχή 34 κοντραμπασιστών από 10 διαφορετικές χώρες. Από το 1980 στην Ευρώπη και την Αμερική επεκτάθηκαν οι σπουδές κοντραμπάσου και στις παιδικές από 6 ετών ηλικίες, με όργανα 1/32, 1/16, 1/8, 1/4, κατάλληλες διδακτικές μεθόδους [Suzuki (1972), G. Karr (1987), C. Emery (1988), C. Elliot (1997), W. Stert (1999)] και την σχετική επιμόρφωση των δασκάλων (Schuppert & Choi, 2003). Τα αποτελέσματά τους, που τείνουν να μειώσουν το ισχύον όριο ηλικίας των 30 ετών, αναδεικνύονται τακτικά στα πλαίσια διεθνών διοργανώσεων (Πολίτης, 2013, Korb, 2012).

Καθώς τα ζητήματα αυτά δεν φαίνεται να έχουν απασχολήσει την ελληνική

εκπαιδευτική μουσική κοινότητα, λόγω της παγιωμένης αντίληψης της συνάρτησης της σωματικής διάπλασης με την έναρξη των σπουδών του κοντραμπάσου, με αφετηρία μία συνοπτική ιστορική αναδρομή, η εισήγηση φιλοδοξεί να αναδείξει τις προεκτάσεις και τις προοπτικές της διδασκαλίας του κοντραμπάσου στην Ελλάδα. 2

Μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, τη διδασκαλία του κοντραμπάσου στην Ελλάδα

υποστήριξαν κυρίως ξένοι μουσικοδιδάσκαλοι ή μουσικοί με συναφές αντικείμενο, σπάνια δε κοντραμπασίστες. Αρχικά, Ιταλοί αρχιμουσικοί συνέβαλαν στη θεμελίωση και πρώιμη λειτουργία των τοπικών μουσικών θιάσων και φιλαρμονικών στα τρία μεγαλύτερα Ιόνια νησιά, όπως: ο Marco Battagel στην ίδρυση του «Φιλαρμονικού Συλλόγου Ζακύνθου» το 1816-1823 (Μοτσενίγος, 1958), αργότερα οι δάσκαλοι πιάνου του Παύλου Καρρέρ: Giuseppe Gricca και Francesco Marangoni και την περίοδο 1888-1906 ο βιρτουόζος βιολιστής Francesco Nicolini (18;-1911) που με συνεργάτη τον Γεώργιο Δομενεγίνη σύστησαν σχολή εγχόρδων, με «(...) διδασκόμενα όργανα βιολί, κοντραμπάσο, βιολοντσέλο και μαντολίνο. (...)» με στόχο να αποκατασταθεί η διαπιστωμένη και στην τοπική εφημερίδα Ελπίς 1309/12.11.1900

«(...) έλλειψις ικανών μουσικών εγχόρδων οργάνων (..) ίνα αποτελέσωσι την

ορχήστραν (...)» (Τζερμπίνος, 1996). Στο Θέατρο Σαν Τζιάκομο της Κέρκυρας, στις Ορχήστρες των ιταλικών μελοδραματικών θιάσων, εντοπίστηκαν ως *contrabasso al cembalo*: α) το 1827- 1832: ο Luigi Trippa, ετών 45 από την Μπολόνια (Ρωμανού, 2006), και β) το 1834 - 1860: ο Gabriele Bernardini, οι οποίοι πρεσβεύουν την ιταλική σχολή της Μπολόνια, αυτής του Domenico Dragonetti, που υιοθετούσε το - συναφές με αυτό της γκάμπας ή της λύρας- σύστημα χειρισμού του τόξου (δοξαριού) το επονομαζόμενο «γερμανικό». Το «γαλλικό» σύστημα (*obergriffhaltung*), αυτό του βιολιού, που υιοθετήθηκε στη διδασκαλία του κοντραμπάσου από τα μέσα του 20ου αιώνα και έπειτα στην Ελλάδα, φαίνεται να οφείλει την διάδοσή του περισσότερο σε εξωτερικούς παράγοντες παρά στην αντιπροσώπευση των σχολών που την υιοθέτησαν, όπως αυτή της Πάρμα, του Μιλάνου, της Φλωρεντίας ή των: Charles

Labro, Eduard Nanny, Max Dauthage, των οποίων τα έργα, μαζί με αυτά της Ιταλικής

(C. Montanari, G. Bottesini) και της Γερμανικής (F. Simandl, J.Hrabe, W. Hause)

σχολής, συμπεριλαμβάνονται στο ισχύον αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών [ΦΕΚ Α' 229-11.11.1957] του κοντραμπάσου (Πολίτης, 2013).

Από το 1840 που ιδρύεται η Φ.Ε.Κ., στα προγράμματα των παραστάσεων

μεταλλάσσεται ο τίτλος Personaggi που χαρακτήριζε τον καθολικό Θίασο.

Υιοθετείται για τους μουσικούς ο όρος Professori d' Orchestra, προσφέροντάς τους έτσι τη δυνατότητα διδασκαλίας και σταθερότερης εργασίας, με στόχο την

εκπαίδευση νέων μουσικών (Ρωμανού, 2003). Την περίοδο 1841-1845 εγκαθίσταται στη Κέρκυρα ως Primo Violino Direttore d' Orchestra ο Ραφαήλ Παριζίνι (Μπολόνια, 1820 - Αθήνα, 1875) (Μοτσενίγος, 1958), το 1884 προσλαμβάνεται ο βιολιστής Ερνέστο Τσέντολα (Μπελώνης, 2012) και το 1890 για τη διδασκαλία δύο (2) μαθητών της σχολής βαρείας βαρβίτου, ο κοντραμπασίστας Giuseppe Marangoni (Λουγκάνο, 1866-1947), που εκπροσωπεί τις νεότερες τάσεις της εποχής και κερδίζει σε διαγωνισμό την θέση του καθηγητή κοντραμπάσου στο Regio Istituto Musicale της Φλωρεντίας το 1900 (Πολίτης, 2013).

Στην πρώτη περίοδο (1871-1891) του Ωδείου Αθηνών, κοντραμπάσο δίδαξαν:

αρχικά, ο Ραφαήλ Παριζίνι τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του 1874-1875

(Ρωμανού, 2006), ο κλαρινετίστας Franz Emken (Επστάιν 1822 - Αθήνα 1884)

μέχρι τον θάνατό του το 1884 (Μπαρμπάκη, 2009), από την τάξη του οποίου

απεφοίτησε το 1880 ο πρώτος Έλληνας κοντραμπασίστας ονόματι Πέτρος Γρέτσος (Πολίτης, 2013). Στη συνέχεια μέχρι το 1888 δίδαξε ο πρώτος δάσκαλος βιολιού του Διονύση Λαυράγκα (Λαυράγκας, 2009), Ναζάρο Σεράο (Συναδινός, 1919).

Αξιομνημόνευτο γεγονός αυτής της περιόδου είναι η Α' εκτέλεση του έργου

Grand Duo Concertante pour Violon e Contrebasse του -εν ζωή- φημισμένου Ιταλού συνθέτη, μαέστρου, δασκάλου και σολίστ κοντραμπάσου Giovanni BOTTESINI (Crema 22.12.1821 - Parma 07.06.1889), που εντοπίστηκε στο παλαιότερο σωζόμενο 3 πρόγραμμα συναυλίας (Λέρχ-Καλαβρυτινού, 2008), αυτής της Δευτέρας 18/30 Μαρτίου 1882 στην Αίθουσα του Ωδείου Αθηνών [SALLE DE L' ODEON], από τους: Ch. Allegri (βιολί), C. [Carmine (Πολίτης, 2013)] Franchi (κοντραμπάσο) και Ed. Troise (πιάνο).

Την τελευταία δεκαετία του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, σημαντικό ρόλο στη κατάρτιση νέων μουσικών διαδραματίζουν οι σύλλογοι, οι στρατιωτικές μπάντες και τα ορφανοτροφεία, όπως το Παπάφειο στη Θεσσαλονίκη και το Χατζηκώστα στην Αθήνα που συνεργάστηκε με το Ωδείο κατά την περίοδο της αναδιοργάνωσής του (1891-1924) από τον Γεώργιο Νάζο. Εκεί κοντραμπάσο δίδαξαν: ο Ματθαίος Λί(τ)τολφ που δίδασκε κυρίως πνευστά (Ωδείον Αθηνών, 1894, 1895) ο βιολοντσελίστας Βερνάρδος Γιακουίντο, που μετά εντοπίζεται στη Πάτρα (Παραδεισιάδη, 1996) και την περίοδο 1906-1909 ο Τσέχος -μαθητής του Franz Simandl στη Βιέννη- Joseph Houdek (1881-1944) (Ωδείον Αθηνών, αριθ. 9, 11, 12 & 13, Ρωμανού, 1996). Από τους 19 συνολικά σπουδαστές, προερχόμενος από το Ορφανοτροφείο Χατζηκώστα και μοναδικός αποφοιτήσας τον Ιούνιο 1908 με Δίπλωμα Βαθυχόρδου «Άριστα παμψηφεί» και Χρυσό Μετάλλιο Ιφιγένειας και Ανδρέα Συγγρού (Καλογερόπουλος, 2003), καθώς και Δίπλωμα Βαθείας Σάλπιγγος, αναφέρεται ο Ιωάννης Τζουμάνης του Περικλέους από την Βόρειο Ήπειρο (Χιμάρα, 1888 - Αθήνα, 1957) (Ωδείον Αθηνών, 12:1908).

Στις Σέρρες, το 1922-1926, την ορχήστρα του τοπικού συλλόγου ΟΡΦΕΑ διηύθυνε ο Αυστριακός Ludwig Planck, με κοντραμπασίστα τον -κατ' επάγγελμα ράφτη- Θεόδωρο Πασχαλιά (1895-1945). Από τις περιόδους διδασκαλίας του Alexander Blennow αρχικά στη Δράμα (1928-1935) και κατόπιν στις Σέρρες (1935-1940), προκύπτουν οι κοντραμπασίστες: Βασίλης Δανιηλίδης (1909-1991) και Αναστάσιος Παναγιωτίδης (1900-1990) (Αγγειοπλάστης & Παπαδόπουλος, 1991, Καφταντζής, 1991).

Στις Κερκυραϊκές Φιλαρμονικές διατηρείται η διδασκαλία κοντραμπάσου από τον αρχιμουσικό - κορνετίστα Σπυρίδων Μπάκα (1880-1944), και τους βιολοντσελίστες: Πάυλο Μπράντη (1875-1962) και τον δάσκαλο του κοντραμπασίστα Αναστάσιου Σούτη (Κέρκυρα, 1949-), Αντώνιο Μικάλεφ (Μάλτα, ;;;-Κέρκυρα, 1975). Στα Χανιά της Κρήτης, στο Βενιζέλειο Ωδείο, η διδασκαλία κοντραμπάσου ανατέθηκε στον βιολοντσελίστα Δημήτρη Μαρτίνη με μαθητές τους: Νικόλαο Μακρή, Βασίλη Ξενάκη, Μιχαήλ Βλαζάκη, Σκούρη, Ρεμούνδα και Δανά). (Πολίτης, 2013).

Στη Θράκη, το 1905 στην Ορχήστρα του Μουσικού Ομίλου Σουφλίου με αρχιμουσικό τον καθηγητή ;;; Ρισάρ και στην Ορχήστρα του Ελληνικού Γυμνασίου Ανδριανούπολης το 1907, απεικονίζεται η συμμετοχή κοντραμπασίστα με χρήση «γαλλικού» και «γερμανικού» τόξου, αντίστοιχα (Κωσταντζος, Ταμβάκος & Τρικούπης, 2013).

Πρώτη Γενιά Ελλήνων Κοντραμπασιστών (1910-1960)

Ο επαναπατρισμός του Houdek και ο διορισμός του Ι. Τζουμάνη στο Ωδείο Αθηνών, σηματοδοτεί την πρώτη γενιά Ελλήνων κοντραμπασιστών που έδρασε την περίοδο 1910-1960 στην Ελλάδα και αντιπροσωπεύουν: στην Αθήνα, εκτός του ιδίου, οι δύο μαθητές του που υπηρετούσαν στην στρατιωτική μουσική: Βασίλειος Σωζόπουλος (Αγρίνιο, 1885 - Αθήνα, 1968) διδάσκων του Εθνικού Ωδείου (1927-1973) και ο Μάριος Φερδινάνδου Σεμιτέκολο (1892-1982). Στη Θεσσαλονίκη, ο δάσκαλος κοντραμπάσου του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης (Κ.Ω.Θ.), Άγγελος Καμηλιέρης (Κέρκυρα 1891- Θεσσαλονίκη 1970).

Την καθηγεσία του Ι. Τζουμάνη στο Ωδείο Αθηνών (Ω.Α.), διακρίνουν δύο περίοδοι:

α) 1909 -1924. Από τριάντα (30) σπουδαστές αποφοίτησαν δύο: ο Βασίλης Σωζόπουλος το 1916 με «πτυχίον εις το βαθύχορδον, δι' ορχήστραν» (Ωδείο Αθηνών, 20:1916), και ο Χρήστος Βρυωνίδης το 1919 με «Απολυτήριο Δίπλωμα (Σολίστ) εις το Βαθύχορδον με τον βαθμό Άριστα & Αργυρό Μετάλλιο Α. και Ι. Συγγρού» (Ωδείο Αθηνών, 23:1919), ο οποίος κατόπιν μετανάστευσε στη Νέα Υόρκη (Ο Χρονικός, 1930, Παρπαρά, 1998)). Το 1925 το Δ.Σ. του Ω.Α. αποφασίζει την πρόσληψη του νεαρού -καταξιωμένου στη συνέχεια- αυστριακού δασκάλου, σολίστ και συνθέτη Hans Fryba (1899-1982) -μαθητή του Eduard Madenski (1877-1923) (Ωδείο Αθηνών, 29:1925). Η τάξη του Ω.Α. διαλύεται και ο Τζουμάνης απαντάει με την πρώτη βεβιασμένη σολιστική του εμφάνιση στην 6η Συναυλία Συνδρομητών του Συλλόγου Συναυλιών, το Σάββατο και την Κυριακή 21&22 Νοεμβρίου 1925 στο Θέατρο «Κεντρικόν», παρουσιάζοντας την Α' εκτέλεση του Κονσέρτου για κοντραμπάσο και ορχήστρα (1903) του Serge Koussevitzky (1874-1951) με συνοδεία πιάνου του Δημήτρη Μητρόπουλου (1896-1960) (Ψαρούδας, 24.11.1925). Καθώς το Ω.Α. δεν υποστήριξε τον Fryba ως "κοντσερτίνο" και «σολίστ των συναυλιών της ορχήστρας του ωδείου», σύμφωνα με τα αρχικά του δημοσιεύματα στον ημερήσιο τύπο, μετά από την μια και μοναδική σολιστική του εμφάνιση στην Α' εκτέλεση της Ιστορίας του Στρατιώτη του Ι. Stravinsky στο Θέατρο «Κεντρικόν» στις 28 και 31 Ιανουαρίου 1926 και πριν την λήξη της διετούς σύμβασης, ο Fryba αποχώρησε (Πολίτης, 2013).

β) Το 1929 ο Ι. Τζουμάνης επαναδιορίστηκε καθηγητής κοντραμπάσου, βαθείας σάλπιγγος και έφορος της σχολής πνευστών οργάνων. Μέχρι τον θάνατό του στις 16 Ιουλίου 1957, θεμελίωσε την τάξη κοντραμπάσου του Ω.Α., ενισχύοντας με το δυναμικό της τάξης του, πέραν της Σ.Ο. του Ω.Α., του Ελληνικού και του Εθνικού Ωδείου, τις ορχήστρες των κινηματογράφων (Πανελλήνιος Μουσικός Σύλλογος, 1928) και των άλλων φορέων: Πανεπιστημίου Αθηνών (1945-1979), “Φιλικής Εταιρείας Επιστημόνων Καλλιτεχνών” (1943), “Ελληνική Σ.Ο.” (1883/84-1943), “Νέα Σ.Ο. του Πανελλήνιου Μουσικού Συλλόγου (1932-1933)”, Εθνική Σ.Ο. (1938) του Ιδρύματος της Ελληνικής Ραδιοφωνίας (Ε.Ι.Ρ). Τη δεκαετία αυτή η σκληρή κριτική που εξαπολύθηκε για αδιαφανείς διαδικασίες απονομής πτυχίων/διπλωμάτων, η αγωνία των μουσικών για την επαπειλούμενη εργασία τους από την διάδοση της μηχανικής μουσικής και την εισβολή του μουσικοφωνητικού κινηματογράφου, φαίνεται πως ώθησαν τον Τζουμάνη στην ενασχόλησή του με τα κοινά, την ανάδειξη του σε αντιπρόεδρο του Πανελλήνιου Μουσικού Συλλόγου, ελέγχοντας έτσι και εποπτεύοντας την προσφορά και την ζήτηση, απονέμοντας μάλιστα μόνο ένα δίπλωμα, αυτό του υιού του Αλέξανδρου, σε σύνολο 61 σπουδαστών αυτής της περιόδου. Αυτό το ιδιαίτερα φορτισμένο κλίμα ενισχύθηκε από το «(...) ζήτημα της ελευθέρως καθόδου ξένων μουσικών εις την Ελλάδα» και την ανάγκη των μουσικών να προστατεύσουν τον επαγγελματικό τους χώρο διεκδικώντας ευνοϊκότερες συνθήκες εργασίας και αποδοχών, όπως τονίζεται στο δημοσίευμα: «Όθεν ποιούμεν έκκλησιν εις τα εθνικά ιδεώδη του κ. υπουργού των Εσωτερικών, όπως απαγορεύση την

είσοδον

παντός αλλοδαπού αποτρέπων ούτω την προσγενομένην αδικίαν εις τους Έλληνας μουσικούς βιοπαλαιστάς (...)» (Πανελλήνιος Μουσικός Σύλλογος, 1933). Το “παράλογον” όμως αυτού του “συντεχνιακού” κατά τα άλλα αιτήματος, δικαιολογείται, αν λάβει κανείς υπόψη τις διαφορετικές αντιλήψεις περί συναδελφικότητας και αλληλεγγύης, όπως στην περίπτωση ματαίωσης συναυλίας από «(...) μιά ξαφνική απεργία των μουσικών της ορχήστρας ως είδος διαμαρτυρίας, λέει, για την αδιαφορία που δείχνει η Κυβέρνησι για τα δίκαιά τους. (...) Τη συναυλία, που από την παραπάνω αιτία ματαιώθηκε αντικατέστησε μουσική δωματίου με τους Ιταλούς Καζέλλα, Πολτρονιέρι, Ρότσι και τους δικούς μας δ-δα Ανδρεάδη και κ. Μητρόπουλο».

5

(Δεμοστούφης, 1931). Ίσως όλο αυτό το κλίμα να καλλιέργησε την καχυποψία απέναντι στο νεόφερτο, να προκάλεσε την εσωστρέφεια, την περιθωριοποίηση και να ευθύνεται για το έλλειμμα επικοινωνίας και πληροφόρησης γύρω από τις διεθνείς εξελίξεις, με αποτέλεσμα την μακρόχρονη απουσία προσκεκλημένων αλλοδαπών δασκάλων και σολίστ από διοργανώσεις σεμιναρίων των Ωδείων και προγράμματα συναυλιών των κρατικών ορχηστρών, αλλά και για την διατήρηση της έλλειψης δισκογραφίας με σολιστικό ρεπερτόριο του κοντραμπάσου (Πολίτης, 2013). Από την έρευνα στα μαθητολόγια του Κ.Ω.Θ. που κάλυψε περίοδο περίπου

100 ετών (1915-2013), προέκυψε η εγγραφή ενός σπουδαστή βαθυχόρδου την πρώτη

χρονιά λειτουργίας του ωδείου (1915-16). Η καθηγεσία του Άγγελου Καμηλιέρη (Κέρκυρα 09.07.1891 – Θεσσαλονίκη 20.10.1970), που υιοθέτησε την ιταλική σχολή της Μπολόνια, αφορά: α) το 1923-1930 με τέσσερις (4) σπουδαστές, β) το 1930-1955

δεν εμφανίζονται εγγραφές, και γ) το 1955-1967 επανακάμπει με 13 συνολικά σπουδαστές και την απονομή δύο διπλωμάτων: του Δημήτρη Ξενάριου το 1962 που κατόπιν τον διαδέχθηκε και του Αλέξανδρου Αδαμόπουλου το 1967. Ήταν μέλος του Συλλόγου Μουσικών Θεσσαλονίκης, συμμετείχε στη “Σαλόν” Ορχήστρα του Λευκού Πύργου και στην Συμφωνική Ορχήστρα Βορείου Ελλάδος (Σ.Ο.Β.Ε./Κ.Ο.Θ.)

ως Α' κορυφαίος. Σε αυτόγραφο βιογραφικό του στο πρόγραμμα συναυλίας της Κ.Ο.Θ. της 20.03.1967, που συμπεριελάμβανε την Α' εκτέλεση του έργου του «Εισαγωγή, Τραγούδι, Χορός», αναφέρει ότι: «(...) σπούδασε μουσική αρχικά στην παλαιά Φιλαρμονική Κέρκυρας και κατόπιν, κοντραμπάσο, στη Ρώμη. (...)». Στο

Κ.Ο.Θ., σύμφωνα με το επετειακό λεύκωμα (1915-1965), σπούδασε Ανώτερα Θεωρητικά και βιολοντσέλο με τον Γ. Βακαλόπουλο (1920-29) ενώ παράλληλα

δίδασκε στο Ωδείο κοντραμπάσο και τα υποχρεωτικά θεωρητικά. Ως σολίστ,

εμφανίστηκε σε δύο συναυλίες: α) στις 19.05.1953 στην Αίθουσα της Ε.Μ.Σ., στο Οκτέτο του F. Schubert και στο Σεπτέτο του L.v. Beethoven, και β) στην 11η συναυλία

της Σ.Ο.Β.Ε. την Δευτέρα 05 Μαρτίου 1962 στο Βασιλικό Θέατρο Θεσσαλονίκης, στη Pulcinella του I. Stravinsky (Πολίτης, 2013).

Δεύτερη Γενιά Ελλήνων Κοντραμπασιστών. Περίοδος 1960-1985.

Ο Αλέξανδρος Τζουμάνης (Αθήνα, 1925-2010), μαζί με τον Ανδρέα Ροδουσάκη στην Αθήνα και τον Δημήτρη Ξενάριο στη Θεσσαλονίκη είναι οι κύριοι εκπρόσωποι της δεύτερης γενιάς που έδρασε την περίοδο 1960-1985, που χαρακτηρίζουν: η επούλωση των πληγών που άφησαν η Γερμανική κατοχή και ο εμφύλιος, η κατάλυση της βασιλείας, η δικτατορία, η κατοχύρωση της Ελληνικής Δημοκρατίας και η ενσωμάτωση της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η αναβάθμιση της συμφωνικής «κλασικής» ορχήστρας, η αύξηση των φεστιβάλ (Φεστιβάλ Αθηνών, Δημήτρια), οι νέες τάσεις και τα ρεύματα, η τζαζ και η ροκ μουσική, διαμόρφωσαν νέα δεδομένα στη μουσική δημιουργία, τη διασύνδεση με τις άλλες τέχνες και την εκπαίδευση. Ιδρύθηκαν νέα Ωδεία καθώς και το πρώτο Τμήμα Μουσικών Σπουδών στο Α.Π.Θ. που το 1985 δέχτηκε τους πρώτους φοιτητές. Την δεκαετία του '80 η τάξη κοντραμπάσου του Ω.Α. αριθμεί συνολικά 24 σπουδαστές. Ο Αλέξανδρος Τζουμάνης που διαδέχθηκε τον πατέρα του, συνταξιοδοτήθηκε το 1983 από την Κ.Ο.Α. και το 2000 από το Ωδείο Αθηνών, πέραν των υπηρεσιακών του υποχρεώσεων στην Κ.Ο.Α. εστιάζει στη διδασκαλία απονέμοντας 13 τίτλους (02 πτυχία / 11 διπλώματα). Προκρίνει όμως τη σολιστική δραστηριότητα των μαθητών της τάξης του σε 49 συναυλίες του Ωδείου Αθηνών κυρίως με έργα του διεθνούς ρεπερτορίου του κοντραμπάσου, υποστηρίζοντας παράλληλα και την Ελληνική μουσική δημιουργία εντός και εκτός του ιδρύματος. Μεταξύ των μαθητών του: ο Αριστοτέλης Ποταμιάνος (Αθήνα, 1966) και ο

6

Μάξιμος Φαρμακίδης που σταδιοδρομούν σε Ολλανδία και Καναδά, αντίστοιχα, οι τ. κορυφαίοι των ορχηστρών της Αθήνας: Λάζαρος Σπυρίδης, Αναστάσιος Σούτης

και ο Αναστάσιος Κάζαγλης, που τον διαδέχθηκε στο Ω.Α. έως το 2012.

Από τη δεύτερη γενιά ξεχωρίζει η φυσιογνωμία του Ανδρέα Ροδουσάκη (Αθήνα, 1932-), που εξελίχθηκε σε πολύτιμο συνεργάτη των: Μίκη Θεοδωράκη, Ν. Μαμαγκάκη και Μίμη Πλέσα, Διονύση Σαββόπουλο, Γ. Σισιλιάνο, Μάνο Χατζιδάκι, Γιάννη Χρήστου, συμμετέχοντας σε πλήθος συναυλιών στην Ελλάδα και το εξωτερικό, όπως και στη δισκογράφηση έργων τους στα πλαίσια των Ελληνικών Εβδομάδων Σύγχρονης Μουσικής. Πτυχιούχος του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, μαθητής του Μάριου Φ. Σεμιτέκολο πήρε το δίπλωμά του το 1962 από την τάξη του Σωτήρη Ταχιάτη στο Εθνικό Ωδείο. Τα αποτελέσματα της διδασκαλίας του στο Ελληνικό Ωδείο την περίοδο 1969-1989, αναδεικνύονται στη μετέπειτα διεθνή σταδιοδρομία του μαθητή του, κορυφαίου της Ορχήστρας της Ε.Λ.Σ. Βασίλη Παπαβασιλείου. Βαρύνουσας σημασίας είναι η συμβολή του στην ανάδειξη έργων του διεθνούς και ελληνικού σολιστικού ρεπερτορίου του κοντραμπάσου, όπως: η Α' εν γένει εκτέλεση έργου για κοντραμπάσο και ορχήστρα στην Ελλάδα, από την Μικρή Ορχήστρα Αθηνών και την διεύθυνση του Μίκη Θεοδωράκη στις 10.02.1963 στο Θέατρο «Κεντρικόν» στο Κονσερτίνο του Charles Labro, το Εν Πυρί (1973) για μαγνητοταινία και σόλο κοντραμπάσο του Στέφανου Βασιλειάδη, το Διονυσιακόν του Γ. Α. Παπαϊωάννου για σόλο κοντραμπάσο (1978), το Τρίο για κιθάρα, κοντραμπάσο και κρουστά του Ιάκωβου Χαλιάσα. Καθοριστική αποδεικνύεται και η δράση του ως Πρόεδρος του Συλλόγου Μουσικών της Κ.Ο.Α κατά την εκεί θητεία του και ως Γενικός Γραμματέας του Σωματείου των Μουσικών της Εθνικής Λυρικής Σκηνής. Το 1978 και το 1982, παρακολούθησε τον Διεθνή

Διαγωνισμό Κοντραμπάσου στο Isle of Man της Μεγάλης Βρετανίας, αναπτύσσοντας

έτσι διεθνείς συνεργασίες και προωθώντας νέες ιδέες, όπως η ηχογράφηση του έργου

Seven Sonorities for 3 Double Basses (1982) του John Walton που πραγματοποιήθηκε

σε συνεργασία με τους Αλέξανδρο Τζουμάνη και Αναστάσιο Σούτη στο Στούντιο C της Ελληνικής Ραδιοφωνίας για το Γ΄ Πρόγραμμα στις 21.05.1984, με αποκορύφωμα

την επιλογή του από τον σκηνοθέτη Γιώργο Τσαγγάρη για το 4ο επεισόδιο της σειράς

«Έλληνες Μουσικοί Ερμηνευτές» που μεταδόθηκε από το πρώτο κανάλι της Ελληνικής Τηλεόρασης στις 22.02.1989 (Πολίτης, 2013).

Την ιδιομορφία της μίξης: γερμανικής μεθοδολογίας αριστερού χεριού με χειρισμό γαλλικού τόξου, συναντάμε -κατ' αναλογία της τάξης του Α. Τζουμάνη στο

ΩΑ- και στη τάξη του Δημήτρη Ξενάριου (Αθήνα 1932 - Θεσσαλονίκη 1984) στο Κ.Ω.Θ. Μολονότι οι δάσκαλοί του: αρχικά ο Μάριος Σεμιτέκολο στην Αθήνα και ο Άγγελος Καμηλιέρης με τον οποίον ολοκλήρωσε στη συνέχεια τις σπουδές του το 1962 στο Κ.Ω.Θ., αλλά επιπλέον ο συμμαθητής του στη τάξη του Σεμιτέκολο,

Ανδρέας Ροδουσάκης, δίδασκαν το γερμανικό τόξο, ο Ξενάριος επέλεξε το “γαλλικό”

σύστημα, ανέλαβε την καθηγεσία και θεμελίωσε τη τάξη κοντραμπάσου στο Κ.Ω.Θ., απονέμοντας μέχρι το θάνατό του το 1984 έξι (06) πτυχία/διπλώματα και

συμβάλλοντας παράλληλα στην συμπαγή συγκρότηση της ομάδας κοντραμπάσων της

Κ.Ο.Θ.. από τη θέση του Α΄ Κορυφαίου. Ως σολίστ, εμφανίστηκε με σύνολα μουσικής δωματίου και το 1965 στο έργο Δύο Μοτέτα (1958) για Χορωδία και Κοντραμπάσο του Heinz Werner Zimmermann (1930), με την Χορωδία του Α.Π.Θ. υπό την δ/ση του Γ. Μάντακα, σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη (Πολίτης, 2013).

7

Τρίτη Γενιά Ελλήνων Κοντραμπασιστών. Περίοδος 1975-2000

Την περίοδο αυτή, ιδρύεται το πρώτο πιλοτικό Μουσικό Σχολείο στην Παλλήνη το 1988, τα Τ.Μ.Σ. των Πανεπιστημίων: Αθηνών και Ιονίου στην Κέρκυρα το 1989 και 1992 αντίστοιχα, και το ΤΜΕΤ στο ΠαΜακ στη Θεσσαλονίκη το 1996. Από την Γ΄ αυτή γενιά ξεχωρίζουν:

α) ο τ. Β΄ κορυφαίος της Κρατικής Ορχήστρας Αθηνών, Λάζαρος Σπυρίδης (1943-2009) για την έντονη σολιστική δράση και τον εμπλουτισμό του ρεπερτορίου με πρωτότυπα έργα Ελλήνων συνθετών (Μόρου, Λαμπριανίδη) και δικές του μεταγραφές (Κυδωνιάτη, Σκαλκώτα, Μιχαηλίδη, Δραγατάκη, Χαλικιά, κ.ά.), αλλά και για την ενεργή του συμμετοχή στον διεθνή διαγωνισμό κοντραμπάσου της Γενεύης το 1973, που θεωρείτε ως η μοναδική συμμετοχή Έλληνα κοντραμπασίστα σε διεθνή διαγωνισμό.

β) ο τ. Α΄ κορυφαίος της Κ.Ο.Θ. Γιώργος Γράλιστας (1950-) για την καθηγεσία 42 συνολικά σπουδαστών στο Κ.Ω.Θ. (1983-2013) και την απονομή επτά (7) διπλωμάτων, αλλά και για την Α΄ “αυθεντική” εκτέλεση του κονσέρτου για κοντραμπάσο και ορχήστρα του Serge Koussevitzky με την Κ.Ο.Θ. στο Θέατρο της Ε.Μ.Σ. στις 05.06.1978.

Τέταρτη Γενιά Ελλήνων Κοντραμπασιστών. Περίοδος 1985-σήμερα

Το επί μακρόν πέπλο εσωστρέφειας που κάλυπτε την Ελληνική κοινότητα των κοντραμπασιστών, έρχεται να σηκώσει η Δ' Γενιά Ελλήνων Κοντραμπασιστών.

Βιώνοντας στην εποχή της πληροφορίας, της ηλεκτρονικής επικοινωνίας και του διαδικτύου, αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για την ανανέωση των σχέσεων με το διεθνές

γίγνεσθαι. Στην περίοδο 1985-2015 διοργανώνονται περί τα 30 σεμινάρια και 300 συναυλίες με Έλληνες και αλλοδαπούς δασκάλους και σολίστ. Προτείνονται νέες εκδόσεις έργων Ελλήνων και ξένων συνθετών, διδακτικών μεθόδων και δισκογραφίας, διαμορφώνοντας έτσι ένα ευρύτερο εκπαιδευτικό, καλλιτεχνικό και ερευνητικό περιβάλλον στη διάθεση των μελλοντικών γενεών. Γι' αυτή τους τη συμβολή ξεχωρίζουν οι: Α. Κάζαγλης, Π. Καπογιάννης, Χ. Κομισόπουλος, Β. Παπαβασιλείου, Α. Ρεπαπής στην Αθήνα και οι: Γ. Χατζής, Χ. Χειμαριός στη Θεσσαλονίκη.

Συμπερασματικά

Στον κατάλογο των πτυχίων/διπλωμάτων κοντραμπάσου που απονεμήθησαν το διάστημα 1877-2013 (140 περίπου χρόνια), από τους 94 συνολικά τίτλους που κατεγράφησαν, 41 απονεμήθηκαν τον 20ο αιώνα και 52 την περίοδο 2000-2013. Από

την μελέτη των επιμέρους προγραμμάτων που εκτελέστηκαν, διαπιστώνεται η κυριαρχία των έργων Γερμανών συνθετών στον σταδιακό -ανά γενιά- εμπλουτισμό της διδασκαλίας με νέο ρεπερτόριο, αλλά και η προτεραιότητα που δείχνει το Ωδείο

Αθηνών στην εισαγωγή έργων Ελλήνων συνθετών (Πολίτης, 2013).

Κατά την διδακτική περίοδο της 1ης γενιάς, στη τάξη του Ι. Τζουμάνη εντοπίζεται η

πρώτη στα χρονικά εκτέλεση έργου Έλληνα συνθέτη για το κοντραμπάσο: το Legende του Θεμιστοκλή Μόρου, στο πρόγραμμα των διπλωματικών εξετάσεων του

Αλέξανδρου Τζουμάνη στο Ω.Α. στις 05.02.1953.

Την περίοδο της 2η γενιάς, στη τάξη του Α. Τζουμάνη στο Ω.Α., εντοπίζονται Α' εκτελέσεις έργων Ελλήνων συνθετών για κοντραμπάσο και πιάνο:

Κωνσταντίνος Κυδωνιάτης - Ελληνική Σουΐτα για βιολοντσέλο (Νίσυρος - Χίος - Μακεδονία - Κρήτη), μεταγραφή για κοντραμπάσο, στο πρόγραμμα διπλωματικών εξετάσεων του Λάζαρου Σπυρίδη, στις 14.06.1976.

8

Νικηφόρος Ρώτας - Ντούο, Α' εκτέλεση του έργου έγινε στις 07.04 1992, Αριστοτέλης Ποταμιάνος (κοντραμπάσο) - Ανδρέας Σταματόπουλος (πιάνο) καθώς και το Σεξτέτο για πιάνο και έγχορδα στις 11.04.1992, στα πλαίσια του Εβδομαδιαίου

Αφιερώματος που οργάνωσε το ΚΣΥΜΕ, «Νικηφόρος Ρώτας. Μια πορεία συνέπειας και δημιουργίας», στην Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα: 06-12.04.1992 1992.

Ελευθέριος Παπασταύρου - Μακεδονικό για βιολοντσέλο ή κοντραμπάσο και πιάνο, διπλωματικές εξετάσεις κοντραμπάσου Άγγελου Κουλούρη (κοντραμπάσο) - Άννα Κουνάδη (πιάνο), 22.06.2000.

Την περίοδο της 4ης γενιάς, παρατηρείται η έντονη παρουσία έργων του 2ου μισού του

20ου αιώνα, ειδικότερα Ελλήνων συνθετών, όπως: για σόλο: Γ. Θέμελη - Πρελούδιο, κονσέρτα: Γ. Σαχινίδη, Α. Αμαραντίδη, Θ. Αντωνίου, κομμάτια: Ν. Καραντζή - Επιστροφή, Φ. Τσαλαχούρη - Στοχασμός, Χ. Πεγιάζη - Valse, Ε. Λουκαϊδής -

Διόνυσος, και έργα μουσικής δωματίου: Αχ. Περσίδα - Ταραγμένα χρόνια, για κιθάρα, κρουστά και πιάνο και Αλέξ. Καλογερά - Μουσική για 2 κοντραμπάσα.

Η πρώτη αυτή έρευνα γύρω από το κοντραμπάσο στην Ελλάδα που διεξήχθη στα πλαίσια εκπόνησης διδακτορικής διατριβής, βασίστηκε στην επικοινωνία και την

ανταπόκριση είκοσι (20) ιδρυμάτων από τα περίπου 750 που λειτουργούσαν το 2013

στην επικράτεια, αφού δεν κατέστη δυνατή η άντληση των απαραίτητων πληροφοριών από το αρμόδιο -για την λειτουργία, την διενέργεια των εξετάσεων και

την επικύρωση των κατ' έτος απονεμόμενων τίτλων των Μουσικών Ιδρυμάτων- Τμήμα Μουσικής Εκπαίδευσης του Υπουργείου Πολιτισμού, λόγω μη τήρησης σχετικού μητρώου. Τη διαχρονική αυτή έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού και μέριμνας εκ μέρους της Πολιτείας, καυτηριάζουν τα άρθρα: «(...) Έχετε άρα γνώσιν

της πραγματικής καταστάσεως των πολυποίκιλων μουσικών σχολών της πρωτεύουσής ή

έστω και του μοναδικού κρατικού Ωδείου της Θεσσαλονίκης; (...) Γνωρίζετε πόσα έργα

Ελλήνων συνθετών (πρόκειται δια την εφετεινήν Σαιζόν) εξετελέσθησαν υπό της συμφωνικής ορχήστρας Αθηνών; (ούτε εις τα δάχτυλα της μιας χειρός δεν μετρούνται).

(...) Ποίαι είναι τέλος αι εμπράγματα υμών ενέργειαι δι' ανάπτυξιν του μουσικού αισθήματος του Ελληνικού λαού, δι' υποστήριξιν και ενθάρρυνσιν των Ελλήνων συνθετών, των μουσικών μας, της μουσικής μας γενικώς ζωής; Ποίαι;» (Οικονόμου,

1931) και «(...) τεράστιες και παλαιγενείς ευθύνες της Ελληνικής Πολιτείας για την

υποβάθμιση της Ελληνικής Μουσικής: 1) Σε ό,τι αφορά την καταγραφή και αρχειακή

διάσωση της διασκορπιζόμενης κληρονομιάς της και 2) στην εσκεμμένη, επί δεκαετίες

και κακόβουλη παράλειψή της να αναπτύξει ένα συνεκτικό και διεθνών προδιαγραφών

σύστημα α) μουσικής παιδείας και β) μουσικής παραγωγής (...)» (Λεωτσάκος, 1995).

Επιπλέον δε της διαπιστωμένης αύξησης των απαιτήσεων του σολιστικού και

ορχηστρικού ρεπερτορίου διαφορετικών μουσικών ειδών και εποχών και των

συνεπακόλουθων τεχνικών ζητημάτων που καλείται να αντιμετωπίσει ένας

σπουδαστής κοντραμπάσου για να ανταπεξέλθει στις ανάγκες της σύγχρονης εποχής,

αλλά και για την προοπτική της μουσικής παιδείας γενικότερα, καταλήγοντας, θεωρώ

ότι είναι πλέον καθοριστικής σημαίας η συνδυαστική υλοποίηση πέντε προτάσεων:

A) της αποκατάστασης του «αδιαβάθμητου» των μουσικών σπουδών που

παρέχονται στα Ωδεία επί 144 χρόνια,

B) της θεσμοθέτησης κατεύθυνσης μουσικής στα Μουσικά Σχολεία,

Γ) της επαναφοράς στο Νέο ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα [ΦΕΚ Β΄

2380-05.09.2014], η προσφορά δύο (2) ωρών Ατομικού Οργάνου στην “συνήθη”

ηλικία των 15 ετών στο Λύκειο, ενώ στο Γυμνάσιο προσφέρονται δύο (2) ώρες, ώστε

9

να εξυπηρετείται τουλάχιστον η πάγια συνάρτηση της σωματικής διάπλασης με

την

έναρξη των σπουδών του κοντραμπάσου,

Δ) της εκπόνησης Π.Σ. για όλες τις μουσικές ειδικεύσεις στα Μουσικά

Σχολεία και όχι μόνο για το πιάνο, τη κιθάρα, το φλάουτο και το βιολοντσέλο, όπως διαπιστώνεται προσφάτως σε πρόγραμμα του Ι.Ε.Π. στο πλαίσιο της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο πρόγραμμα σπουδών».

Ε) της άρσης των αγκυλώσεων απέναντι στο διαχρονικό αίτημα υιοθέτησης

του διεθνώς ισχύοντος συστήματος Ειδικών Εισιτηρίων Εξετάσεων για τα γνωστικά

αντικείμενα οργανικής/φωνητικής εκτέλεσης που θεραπεύονται στα Μουσικά

Τμήματα των Α.Ε.Ι, όταν η ίδια η Ελληνική Πολιτεία έχει ευεργετηθεί από το

σύστημα αυτό, καθώς το σχετικό διδακτικό ερευνητικό προσωπικό που διορίστηκε

και υπηρετεί την Τριτοβάθμια εκπαίδευση βάσει των ισότιμων ή/και αντίστοιχων

τίτλων αναγνωρισμένων ομοταγών ιδρυμάτων της αλλοδαπής που κατέχει, έχει

αξιωθεί του ειδικού αυτού εισαγωγικού συστήματος.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

KORB, K., 2012. "Velkommen til Kobenhavn!", Bass World, The Journal of the International Double Bass Society, 35[3]:51.

PLANYAVSKY, A., 2

1984. Geschichte des Kontrabasses, Tutzing: Hans Schneider.

SCHUPPERT, M. & CHOI, S., 2003. "Entwicklungen in Ergonomie und Pädagogik beim Kontrabass", Musikphysiologie und Musikermedizin, 10.Jg., Nr.3, 162-170.

ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΗΣ, Κ. Γ. – ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Χ., 1991. Η Μουσική στην Πόλη των Σερρών κατά τον Εικοστό Αιώνα. Μέρος Δεύτερο, Σέρρες: χ.ε.

ΔΕΜΟΣΤΟΥΦΗΣ, Δ., 1931. «Μουσική Κίνησης του Απριλίου», Μουσικά Χρονικά, Γ', 5[29]:116-117, Αθήνα.

ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Τ., 2003. «Τα “Χρυσά Μετάλλια” του Ωδείου Αθηνών», Πολυφωνία, 2:117-124, Αθήνα: Κουλτούρα.

ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, Γ., 1991. Ορφέας Σερρών (1905-1991). Ιστορική Αναδρομή, Θεσσαλονίκη: Ορφέας Σερρών.

ΚΩΣΤΑΝΤΖΟΣ, Γ. - ΤΑΜΒΑΚΟΣ, Θ. - ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, Α., 2013. Μουσουργοί της Θράκης, Αλεξανδρούπολη: Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης.

ΛΑΥΡΑΓΚΑΣ, Δ., 2009. Τ' απομνημονεύματά μου, (επιμ.: Ν. Μολφέτα), Αθήνα: Γκοβόστης.

ΛΕΡΧ - ΚΑΛΑΒΡΥΤΙΝΟΥ, Ι., 2008. «Η μουσική ζωή στην Αθήνα στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα μέσα από τη συλλογή μουσικών προγραμμάτων της Μεγάλης Μουσικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας “Λίλιαν Βουδούρη”», Αθήνα.

ΛΕΩΤΣΑΚΟΣ, Γ., 1995. « Πόσο γνωρίζουν και πώς εκτιμούν οι σύγχρονοι συνθέτες μας την ίδια τους την παράδοση...», Επίλογος, [4]:276-292, Αθήνα.

ΜΟΤΣΕΝΙΓΟΣ, Γ. Σ., Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της, Αθήνα: (χ. έκδ.), 1958.

ΜΠΑΡΜΠΑΚΗ, Μ., 2009. Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909), Διδακτορική διατριβή, Αθήνα:

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο.

ΜΠΕΛΩΝΗΣ, Γ., 2012. Η Μουσική Δωματίου στην Ελλάδα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Η περίπτωση του Μάριου Βάρβογλη (1998-1967), Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής

Μουσικής.

10

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Δ. Κ., 1931. «Ανοιχτή Επιστολή προς τον εξοχώτατον κ.κ. υπουργόν της Παιδείας & Θρησκευμάτων», Μουσική Ζωή, Α'[4]:73-74, Αθήνα.

Ο ΧΡΟΝΙΚΟΣ, 1930. «Έλληνες καλλιτέχνες στο εξωτερικό», Μουσικά Χρονικά, [14-15]:96, Αθήνα.

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ, 19.09.1933. «Οι Έλληνες Μουσικοί», Καθημερινή Ζωή, Αθήνα: εφημ. Ελεύθερο Βήμα.

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ, 1928. «Ορχήστραι Κινηματογράφων», Μουσικά Χρονικά, Α'[6]:170, Αθήνα.

ΠΑΡΑΔΕΙΣΙΑΔΗ, Β., 1996. Η μουσική ζωή στην Πάτρα από το 1900 ως το 1912 σύμφωνα με τα δημοσιεύματα της εφημερίδας "Νεολόγος", Διπλωματική Εργασία (αδημοσίευτο), Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Σχολή Καλών Τεχνών, Τμήμα Μουσικών Σπουδών.

ΠΑΡΠΑΡΑ, Χ., 1998. Το Περιοδικό "Μουσικά Χρονικά" (1925, 1928-1933), Διπλωματική Εργασία (αδημοσίευτο), Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Σχολή Καλών Τεχνών, Τμήμα Μουσικών Σπουδών.

ΠΟΛΙΤΗΣ, Ε., 2013. Τα ανέκδοτα έργα Ελλήνων συνθετών για κοντραμπάσο και πιάνο στην Ελλάδα του 20ου αιώνα, Διδακτορική Διατριβή, Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών.

ΡΩΜΑΝΟΥ, Κ., 1

2006. Έντεχνη Ελληνική Μουσική στους Νεότερους Χρόνους, Αθήνα: Κουλτούρα.

ΡΩΜΑΝΟΥ, Κ., 23.03.2003. «Ιταλοί συνθέτες και ελληνική μουσική», “Εθνικοί Συνθέτες”, Επτά Ημέρες: 22-26, Αθήνα: εφημ. Καθημερινή.

ΡΩΜΑΝΟΥ, Κ., 2000. Ιστορία της Έντεχνης Νεοελληνικής Μουσικής, Αθήνα: Κουλτούρα.

ΡΩΜΑΝΟΥ, Κ., 1996. Εθνικής Μουσικής Περιήγησις 1901-1912, Αθήνα: Κουλτούρα.

ΣΥΝΑΔΙΝΟΣ, Ν. Θ., 1919. Ιστορία της Νεοελληνικής Μουσικής 1824-1919, Αθήνα: Τύποις “Τύπου”.

ΤΖΕΡΜΠΙΝΟΣ, Ν. Σ., Φιλαρμονικά Ζακύνθου (1816-1960), Ζάκυνθος: Φιλόμουση Κίνηση Ζακύνθου, 1996.

ΨΑΡΟΥΔΑΣ, Ι., 24.11.1925. «Δύο συμφωνικά συναυλίας του συλλόγου συναυλιών», Καθημερινή ζωή, Αθήνα: εφημ. Ελεύθερο Βήμα.

ΩΔΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ, 1871-2012. «Λεπτομερείς Εκθέσεις Πεπραγμένων», Αθήνα: Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος.

Πηγή: uom.gr